

FERGE ZSUZSA

JAJ AZ ORSZÁGNAK, MELYBEN A KÖZÖSSÉGI SZELLEMBŰN!*

Széchenyi István végtelen sok közüggyel foglalkozott. A tanulmány (a 2016. évi Széchenyi Emlékbeszéd) ezekből kiemeli az adózás és a civil társadalom kérdését. Széchenyi alapkövetelése a nemesi adómentesség megszüntetése, a progresszív jövedelemadó és a szükséges minimum alatt élők adótól mentesítése. Az első követelés 1848 után megvalósult. A progresszív adót Magyarország, néhány más kelet-európai országhoz hasonlóan, 2010 után megszüntette, egy viszonylag alacsony egykulcsos adóval helyettesítette. A kisjövedelműek adómentessége megszűnt, csak a gyerekesek számára van némi adókedvezmény. A civil társadalom fejlesztése Széchenyi számára azért volt fontos, hogy minél többen tudjanak részt venni a közügyekben, kifejezhessék a kormányzattal szembeni kritikájukat és követeléseiket, részt vegyenek az ország fejlesztésében. Ehhez független szerveződések kellenek, ezért volt a Magyar Tudományos Akadémia alapítója is. A civilség kifejezésének minden formáját helyeselte, ideértve a polgári engedetlenséget is. A szabad és független civil társadalom Magyarországon csak 1990 után kezdett éledezni, de indokolt helyzetekben eljutott a polgári engedetlenségig is. 2010 óta a politika a korábbinál ellenségesebb a jogvédő, „advocacy”-t képviselő szervezetekkel szemben, nem tekinti őket partnernek, és nem számol a polgári engedetlenség lehetséges következményeivel.

A Széchenyi emlékbeszédre készülvén sok hónapig olvasás után másokhoz hasonlóan én is arra jutottam, hogy Széchenyinek a nagyságát sem tudom felmérni. Mintha több élete lett volna. *Naplója* és megrendítően sokrétű levelei gazdag és zaklatott magán- és belső életéről adnak valamennyire képet, bár ezekbe is minduntalan beszivárog a közélet. (Előadásom címe is a *Naplóból* van.¹) Nyilvánosságának szánt írásai meg a mi mindennapi életünket körülvevő számtalan tárgy

* A tanulmány alapja a VII. Széchenyi Emlékbeszéd, amely 2016. április 7-én hangzott el a Széchenyi István Irodalmi és Művészeti Akadémia ünnepi estjén. A cikk az emlékbeszéd szerkesztett, sok részben átfirt, hivatkozásokkal és több adalékkal kiegészített változata. Az eredeti előadás meghallgatható: <https://www.youtube.com/watch?v=-3BrATvNQe4&feature=youtu.be> (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.)

Köszönöm Deák Andrea, Kecskeméti Károly és Takács Imre tartalmi segítségét, Komoróczy Géza kritikai és megerősítő megjegyzéseit. Külön köszönetem Karbach Erikának (FSZEK) számos munka elérhetőségéért és Gottstein Adriennek (Széchenyi Akadémia) az előadás technikai előkészítéséért.

¹ *Napló*, 1826. május 20.

alkotó géniuszaról, hihetetlenül széles körű tehetségéről és tudásáról, gyakorlati tevékenységéről, a közügyek tömegének felvállalásáról tanúskodnak.

Gróf Széchenyi István egész életét valóban átszövi a törődés a közzel, a nemzettel. Javasol, alapít, tervez, szervez, robbant sziklát és társadalmi közönyt, részt vesz, vezet, kijár, tárgyal, mozgósít, tanul és tanít – felsorolni is sok, hogy az élet hány területén. És mindezt szinte gúzsba kötve. Szakadék van 1848 előtt is a nyilvánosságnak szánt írások, illetve a *Napló* és egyes levelek között, de különösen az 1848 előtti írások meg a késői döblingiek között. E szakadékok fölött kellett állandóan egyensúlyoznia a cenzúra miatt. Halász Imre írja a *Nyugatban* 1913-ban:

„Széchenyi egészen bizonyosan tudta, hogy sem a 'Hitel', sem a 'Világ', sem az e két munkában proklamált eszmék gyakorlati és programszerű kifejtését és megokolását nyújtó 'Stádium' soha napvilágot látni nem fog, ha bennök mégoly szelíd modorban is a fönnálló kormányrendszer bírálatába bocsátkozni merészelné. Az előtt az alternatíva előtt állt: vagy eleve lemondani minden reformakcióról, vagy mélyen hallgatva a kormány hibáiról, minden bűnt, hibát, mulasztást a nemzet vállaira rakni.” (Halász 1913)

A mély hallgatás a kormányzatról kényszerűség volt, az elfojtások tömege majd a késői döblingi munkák nyomán válik világossá. Ám a kikényszerített egyoldalúság egy jottányit sem érvénytelenít a „nemzet vállaira” rakott kemény bírálatokból. Széchenyi kegyetlen bírálatainak minden szavát ugyanolyan komolyan gondolta, mint a jobbitásra irányuló javaslatait. Hisz minden javaslata, még azok sorrendje is logikusan következik a helyzet pontos és könyörtelen felméréséből.

Az ország elmaradottsága tény, amin változtatni kell.

„...mi magyarok ma nemcsak elsőik nem vagyunk semmiben is, hanem még középsők sem, de mindenben egyenesen azon népek leghátulsó sorában állunk, mellyek a 'civilisáltak közt igénylenek foglalni helyt'” (*Magyarország kiváltságos lakosihoz*, 1844). Ám „sem magas állású, sem boldog mindaddig nem leend Magyarország, míg a népet nem emeljük a nemzet sorába, azaz Hunnia által eddig örökké elbonczolt privilegiált /kiváltságolt/ tartománybul nem lesz interessék /érdekek/ által örökre egyesülendő szabad országgá” (*Világ*, 1831: 309). Mert most nem az: „szabad ország-e Magyarország? Az élő Istenre, nem! A nemesember szabad, a paraszt szolga vagy rabszolga” (*Napló*, 1823. május 9.). A feladat tehát „Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása” (*Stádium*, 1831: 17).

A nemzet felemeléséhez szükséges teendők tömegét sokszor leírta. Éveket töltött annak végiggondolásával, hogy milyen sorrend lenne helyes és az érdekeltek számára elfogadható. Munkássága úgy is olvasható, mint egy végiggondolt, a részeket egymásra építő tervezet ahhoz, hogy mindenki a nemzet sorába emelkedjen. Elgondolásaiból, követeléseiből az elmúlt másfélszáz év alatt sok minden – alkalmasint már nem is rá hivatkozva – megvalósult. Számos esetben azonban a megvalósulás tökéletlen, vagy éppen ellentmond Széchenyi eredeti szándékának.

Két, egymással szorosan összefüggő elemet emelek itt ki, amelyek ma különösen időszerűek, és amelyek esetében jó lenne, vagy jó lett volna Széchenyire figyelniük. Széchenyi munkásságának talapzata *az egyesülés, vagyis az autonóm társadalmi szerveződések létrehozatala*. Ezek megalakulása és működése a köz iránti érdeklődés felébresztését, kérdések közös tisztázását, informálódást szolgálnak, olvasással, vitákkal, az „elmék súrlódásával”. De ez sem öncél. Az egyik cél a politikai hatalom, Széchenyi szavával az önkény valamilyen kontrollja. A másik az ország felemelése. Ehhez a szavakon túl tettek kellenek, azokhoz meg pénz. Ő maga a közpénzekhez hozzájárulás legáldozatosabb mintaadója volt, de tudta, hogy az egyéni adakozás kevés. *A közpénzek fő forrása a mindenki által fizetett közteher, röviden az adó kell, hogy legyen.*

Írásom erre a két témára, a közterhek igazságos viselésére és az autonóm civil társadalom szerveződésére összpontosít. Mindkét ügyben elég jó irányba indultunk 25 évvel ezelőtt. Az utolsó 5 évben pedig mindkét esetben megtorpanást, Széchenyi elveivel való szakítást és szembefordulást tapasztalunk. A tényekkel való kíméletlen szembenézés Széchenyi alapszabálya. Ehhez szeretném itt tartani magam.

Az adózásról

Széchenyi és az adózás

Hadd bocsássak előre egy kis megjegyzést. Nem véletlenül használom így a kifejezést: az „adózásról”. Széchenyi számára stílusa annyira fontos volt, hogy a Minerva Kiadónak is levelet írt: „Méltóztassanak egyéberánt kegyesen a bul-aimat és bülcimet, úgy, mint egyéb különösségeimet, szűzen hagyni, mert én így jobbnak s szebbnek látom.” Ezt sajnos nem tudom ma következetesen megtenni, de magam is szépenek találok ezt a ragozást is, meg a magyar nyelvhez való személyes viszonyt is.

De rátérve az adózásra: Magyarországon az Aranybullától kezdve a 19. század első évtizedeiig érinthetetlen, alkotmányosnak tekintett alapelv volt, hogy a nemes nem adózik. A terheket kizárólagosan a misera plebs contribuens, a „nyomorult adófizető nép” viselte. Ezt Werbőczy *Hármaskönyve* éppúgy megerősítette, mint az utóbb gyakran hivatkozott 1741: 8. törvénycikk, mely kimondja, hogy „a nemeseknek bár mi czim alatti adóztatása még csak országos tanácskozás tárgya sem lehet”. A teljes vagy részleges adómentesség Európa legtöbb országában nemesi privilégium volt. A 17. századtól ez a privilégium is gyorsan enyészett. A nemesi adómentesség teljes és tartós (1848-ig tartó) fennmaradása magyar sajátosságnak tűnik. Akik ezt a falat megpróbálták áttörni, mint Rákóczi, Mária Terézia vagy II. József, sikertelenek maradtak és híveket veszítettek.

A közteherviselés a magyar liberalizmus programjának szerves eleme. „A nemesi adófizetés az összes reformista és radikális programban szerepel 1794-ig,

de a jakobinus per után a többi tervezet sorsára jut: a közéletben nincs többé szó róla” (Kecskeméti 2008: 109). Széchenyi élesztette fel a kihunytt tüzet. Az 1820-as évektől vezető szerepe volt az évtizedekig tartó küzdelemben, melynek során nála is fokozatosan bontakoztak ki a helyesnek tartott adórendszer részletei. Három alalművében az adóügy szorosan kapcsolódik a privilégiumok csökkentésének programjához, éppúgy, mint az ország és a gazdaság egészének fejlesztéséhez.

„...Hunnia minden lakosainak polgári életet adni! Im ez, amit 1832-ben teljes meggyőződésem szerint, honunkra nézve nem csak időelőttinek, sőt szinte már időutáninak tartok. (...) Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; kilencmilliónak ezentúl is abbéli kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre.” (Stádium, 1831: 17)

A reformok lehetőségét a konzervatívok azon szilárd álláspontja gátolta, amely a törvények megváltoztathatatlanságához ragaszkodott.

„Az országgyűléseken 1832-től kezdve állandósult a vita a törvények visszavonhatatlanságának hívei és ellenfelei között. Pontosabban a kormány feltétlen hívei, a klerikálisok és a többé vagy kevésbé hazafias konzervatívok, egyetlen alkalommal sem mulasztották el, hogy a javasolt változtatások ellen meglobogtassanak egy a XI. század és 1830 közt keletkezett szöveget. A liberálisok a maguk részéről nem elégedtek meg azzal, hogy az elvek nevében vagy a haza érdekében követeljék a reformokat, hanem, mivel éppoly műveltek voltak, mint az ellenpárt, ők is ugyanolyan könnyedséggel bányásztak elő az ő téziseiket alátámasztó ősi törvényeket.” (Kecskeméti 2008: 36)

Széchenyi egy korai, 1823-as naplóbejegyzésben erről a kulcskérdésről, az Alkotmány megváltoztathatóságáról gondolkodik. Ezt a sokrétű, nagyon mélyreható vitát a *Napló*ban lakonikusan összegzi:

„Mit céloz és mit akar voltaképpen az egyik és a másik párt? A támadó és a védekező?

1. Támadó: azt akarja, hogy a magyar nemesember adózzék, fizessen, minden további terhet a parasztokkal egyenlően viseljen. Nyíltan kimondani sem bátorsága nem volt, sem az időkörmények nem voltak erre alkalmasak. Most az időpont megfelelőbbnek látszik, ezért a kezdet, a bátorság.

2. Védekező: semmit sem akar fizetni, semmit sem adni, semmit sem teljesíteni. De szégyelli, hogy sokat birtokol, sok hasznot húz az országból, (...) Tehát álorcát ölt, hogy pirulását leplezze. Kiabál, arctalanná válik,

merthogy gyengének érzi magát, és saját érdekét a hazai alkotmánnyal és a szabadságszeretettel akarja leplezni. (*Napló*, 1823. május 9.)

Széchenyi tudta, hogy az adó önmagán túlmutató politikai ügy. Számára az igazságos és integrálódó társadalom eszköze. „**Politikámnak**, mi az *adót* és **jo-got**, *vagy* más szavakkal: az ország terheit és kedvezéseit illeti, egybevonatja nem kevesb, mint mindenkire nézve, ki a haza levegőjét szíjja, egyenlő teher és egyenlő jog.” (*Adó*, III. Jelenkor, 1843. jun. 22. – kiemelés az eredetiben). Számolt azzal, hogy az adóztatás politikailag gondos előkészítést igényel. Ebben is, mint oly sok mindenben, ütközött Kossuth Lajossal, akinek szemére veti, hogy provokatív stílusával „még inkább megcsontosítá (a nemességben) a nemfizetési előítéletet” (*Politikai programm töredékek*, 1847: 132). A leendő adófizetőket meg kell győzni az adó szükségességéről és biztosítani kell részvételüket az adók felhasználásának ellenőrzésében is. „Ha már fizetünk, ne kezeltsék járulékunk nélkülünk” (*Magyarország kiváltságos lakosihoz*, 1844: 14). Az adóval kapcsolatos előkészületek „nem altatták el constitutionalis éberségemet, s nem nyomták el azon féltékenységet /féltést/, mellyel a 'nihil de nobis sine nobis', a 'semmit rólunk nélkülünk' elve iránt viseltetem mindenkoron, s fogok viseltetni végiglen” (*Két garas*, XIV. Jelenkor, 1843. october 15. – kiemelés az eredetiben).

Meggyőződése, hogy először mindenképp el kell fogadtatni a nemességgel az adófizetés gondolatát. Keserves küzdelem volt, melynek során Széchenyi gondolatai is fokozatosan alakultak, tisztázódtak. A *Hitel* (1828) még csak érinti a kérdést. „Bévezetésének” eleje így szól:

„Nevetséges vagy szomorú-e, ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei sat. vannak, ki nem adózik, s az országnak szinte semmi terhét nem viszi, (...) annyira elszegényül, hogy végre adóssági miatt semminél kevesebbje maradjon?”

A három évvel későbbi *Világ*ban már gyakran visszatér a téma. A nemességről így szól: „Sok közülük, habár nem hiszi is a féltelenséget szabadságnak, belsőjében még nem fejlesztette ki tökéletesen a társasági szabadság filozófiáját, s azt gondolja ténylegesen szabadnak, aki nem adózik!” (*Világ*, 1831: 48). Az ugyan-csak 1831-ben megjelent *Stádium*ban már két teljes fejezetet szentel a közterheknek, melyek címe „A házi pénztár- és országgyűlési költségeknek mindenkitől idom szerinti viselése”, illetve „A vizek, utak s belvámok terheinek mindenkitől egyenlő viselése s azoknak országgyűlési elrendelése”.

Hogy milyen és mennyi legyen a közteher, arról az első nagy művekben még alig esik szó. A *Stádium* a vizek, utak stb. díjaknál a „mindenkitől egyenlő” viselést várja el, az országgyűlési költségeket meg „idom” szerint kellene fizetni. A „mindenkitől egyenlő” egyösszegű díjat jelent, a számtalan belső vám, miként a hídpénz mindenkinek ugyanannyi lenne. Az ezzel szembeni ellenállás is óriási. A *Világ*ban ezt így illusztrálja Széchenyi:

„Nekem, egy másokhoz képest igen felvilágosodott Úriember, csak újabb időkben azt mondta: »Inkább várok három napig Pesten, vagy jeget törve csónakozom Budára, hogysesm én vámot fizessek a hídon, habár fényes acélból lenne is az!«” (*Világ*, 1831: 81)

Széchenyi Lánchíd-álma 1821-ben született. A liberális hídpénzelnék 1836-ra már elég híve lett: az Országgyűlés törvényben rögzítette, hogy a Lánchíd felépítését követően – azaz akkor még csak elvben – mindenki számára kötelező lesz a hídpénz fizetése (1836. évi XXVI. törvénycikk). Emellett Széchenyinek is, másoknak is fontos lett volna az Országgyűlés fenntartását és működését biztosító házipénztárba fizetett adó, melynek szép ellátmányt húzó haszonélvezői kizárólag az Országgyűlés tagjai, nemesek és mágnások voltak. Mindkét tábla azonban nagy többséggel elutasított minden adójavaslatot, inkább „önkéntes ajánlat” formájában vállalták a költségeket. A nemesség „kevésbé irtózott attól, hogy fizessen, mint attól, hogy adóztathatóvá nyilvánítsák” (Kecskeméti 2008: 110). A háziadó közös fizetésének ügye elbukott. A „nemes nem fizet” elvet mégis áttörte a hídpénz.

Széchenyi világosan látta, hogy ezúttal is többről van szó, mint a hídpénzről. Egy 1837-ben írott levele (George Rennie-nek) tanúsítja, hogy a hídpénzt is esz-köznek tekinti:

„...egy gyerek is látja, mennyire szükségünk van jó utakra, és hogy inkább utak építésével kellene kezdenünk, mint azzal, hogy egy ilyen bonyolult és drága hidat emelünk. Országunkban azonban mindazok mentesek a használati díjaktól, akik azt képesek lennének megfizetni, és a közlekedés egész fenntartása a szegényeket nyomja. Nem a jobb utak építése tehát az, amivel kezdenünk kell, hanem a legelső, amit el kell érniünk, az az általános használati díj elvének megvalósítása... És ezt foglaltuk törvénybe... A hidat eszköznek tekintjük, hogy lépésről-lépésre eljussunk az utakhoz is.” (Levél George Rennie-nek, 1837. november 11.)

A Széchenyi hathatós kezdeményezésével induló nemesi adómentesség elleni küzdelem 1848-ban, a forradalmi országgyűlés alatt lényegében sikerrel zárult. A VIII. áprilisi törvény elrendeli a közteherviselést: „Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.” A részletekről utóbb kívántak rendelkezni.

A viharos forradalmi történések ellenére a Kossuth vezette pénzügyminisztérium 1849-ben benyújtott egy részletes és korszerű adóreform-javaslatot, amelyben a jövedelmi adó kulcsa 0,5 és 5 százalék között lett volna. Kétnapos vita után a reform sok fontos részletét elfogadták, de a progresszív adót nem. Széchenyi ekkor már nem vehetett részt a vitákban, de voltak lelkes hívei a progresszív adónak, elsősorban Bezerédj István. Ugyanakkor még Deák és Szemere is korainak ítélte bevezetését. Az Országgyűlés ezt a reformjavaslatot elutasította.

A mai történések jobb megértése érdekében kicsit részletesebben visszatérek a küzdelmes előtörténetre, arra, hogy hogyan alakultak Széchenyi nézetei a progresszív adóról, az idom vagy idomzat szerinti adófizetésről. Az idomzat kifejezést Széchenyi gyakran használja. Utólagos magyarázata hol arány, hol alak. Az adó esetében biztos, hogy a (teherviselő fizetőképességével) arányos adót jelent. *Am az arányos adó értelmezése is vitatható, és máig vitatott.* Az „arányos” jelentése ugyanis kettős. Jelenthet azonos arányt, amikor a befizetett összeg lineárisan nő, ugyanolyan arányban, mint a jövedelem, és jelenthet növekvő arányt, azaz progresszív adót. A mai magyar értelmezések között van, amelyik Széchenyi javaslatát lineáris, egykulcsosként értelmezi (Juhász 2015), és van, amelyik progresszívként.

A lineáris értelmezés szerintem téves, ha a későbbi, már kiérleltebb, 1843 és 1847 között írott adótanulmányokat (*Adó és Két garas, Magyarország kiváltságos lakosihoz*) is figyelembe vesszük. Az *Adó* elején ismét hangsúlyozza, hogy mennyire fontos, hogy a társadalom elfogadja az adó terheit. Úgy gondolja, hogy a „köz adó terhét” akkor fogja a köz elviselni:

„Ha nem raknak hátára többet, mint a mennyit tehetségének csorbitása nélkül elbírhát;
Ha e tekintetben valamint a jelenre, úgy a jövőre biztosítatik; és
Ha okvetlen fog adózásának gyümölcse aránylag rá is háramlani.”
(*Adó*, V. Jelenkor, 1843. jul. 6.)

Ezen elveket pontosítva tesz fel olyan kérdéseket, hogy

„mellyik volna azon summa, melyet Magyarország most és legközelebb időkre rendesen és csontvelejének csorbitása nélkül elbirni volna képes”; továbbá hogy „milly kulcs és milly felosztás szerint volna a kitűzött egyetememes adónak summája kivetendő és behajtandó.” (uo.)

A „summára” az általános választ az *Adó* VII. részében mintegy megelőlegezi:

„Ha tehát minden holdtul az országnak investitiojára (az országba való beruházásra) fizettetnék áltálján véve 2 garas telekdij, évenkénti 6,239,850 frt állna az ország szabad rendelkezésére.” (*Adó*, VII. Jelenkor, 1843. auguszt. 17.)

Ezt a javaslatot (is) óriási felháborodás fogadta. A felzúdulás nyomán már három nappal később, a *Két garas* I. részletében azon rágódik, hogy „captatio benevolentiae” nélkül csak úgy rázúdította a 2 garasos javaslatot az olvasókra. Itt kezd hozzá a részletesebb kifejtéshez.

„Fizessünk minden holdtul évenkénti két pengő garast. De értsük egymást. Ez csak legnagyobb általjában van mondva; mert felette nagy igazságtal-

lanság volna, hogy például: valami mocsár, homoklapály, medverengeteg, szárcsató, és efféle tulajdon, egy egy holdtul annyit fizessen, mint egy hold bántási buzaföld, tolnai dohánytelep, felsővidéki luczernás, Pozsony körüli erdő, s illyes birtok méltánylag fizethetne. Némi tér ennél fogva – ha t. i. törvénynyé válnék az általános elv – tán csak egy krajczárt, sőt még kevesebbet lenne köteles egy egy holdtul fizetni, midőn más tér viszont holdonként négy garassal, sőt még tán többel is meg fogna tiszteltetni.” (*Két garas*, I. Jelenkor, 1843. auguszt. 20.)

Utóbb még egyértelműbbé teszi a gondolatot, hogy a két garas nem csak lefelé lehet kevesebb, hanem felfelé is több:

„...holdonkénti két garas csak legnagyobb általánosságban van értve; miszerint például közel jó vásárhoz fekvő legjobb búzaföldre négy, sőt tán hat garas is volna rovandó (...) a jobbágyi telkektől holdonként egy garas, sőt még ennél is kevesebb volna fizetendő.” (uo.)

Az nem vitatható, hogy Széchenyi progresszív adót javasol. Ám roppant nagy lett az „ingerültség”, az „aggasztó felbőszültség”. A következő évben Széchenyi ezekre egy új röpiratban reagál, amelyben kissé visszavonul,

„...mert némi körülményeket mélyebb szemügyre vévén, némi ellenem gördített ellenvetéseket méltányolván, némi jó tanácsnak pedig hódolván, több módosítást leszek bátor, nem ugyan a’ dolog lényegére, de csupán annak könnyebb elviselhetesére ’s ekkép elfogadhatóbbá tételére nézve, a’ most elősorolandó felhívásban hozni javaslatba.”

Az új javaslat lényege az, hogy

„...el lehetne országgyűlésileg határozni azt, hogy azon maximum, mellynél sulyosb telekdíjjal egyegy hold földet, bármilly gyümölcsöző lenne is az, terhelni nem volna szabad sehol és semmi esetre, ne lehessen magasb mint két garas, midőn minden haszon nélküli térek, vagy egészen ki lennének hagyandók, vagy legföljebb elv-tekintetből egyedül némi kevéssel terhelendők”. (*Magyarország kiváltságos lakosihoz*, 1844: 10)

Ennek az idézetnek a különös érdekessége az „elv-tekintetből”, a következőkben „inkább elvért mint valódi teherhordás végett” javasolt jelképes adó a nem jövedelmező területek után. A jelképes adó gondolata néhány országban olykor létezett, és éppen azért, amivel Széchenyi is érvel:

„Igen az adónak közös viselése azon nagy »Egyesítő,« melly minden erőket, a nélkül, hogy ezek mivoltát, fényt s tán elkülönzött hatáskörét megtörné,

egybevon, s mellynek minden nép, egyet sem véve ki, köszöni nemzetté átalakultát; midőn de egyetlen egy sincs, melly ezen Egyesítő nélkül fel birta volna küzdeni magát a civilisált szabad nemzetek diszsorába. (*Adó*, I. Jelenkor, 1843. jun 8.)

A személyi jövedelemadó ma

A progresszív adó a 19–20. század folyamán Európa-szerte megjelent, ám a két adótechnika közötti választás súlyos világnézeti, ideológiai ügy lett. A kérdés körül máig élénk a vita. A progresszív adó hívei és ellenzői egyaránt használnak hatékonysági és igazságossági érveket, miközben persze kimondva, de inkább kimondatlanul másként értelmezik mind a hatékonyságot, mind az igazságosságot. Ami igazán megosztó, az az egyenlőtlenség témája. A konzervatív felfogás elfogadja a kialakuló egyenlőtlenségeket, úgy, ahogy vannak. A szociálliberalizmus az egyenlőtlenségek társadalmi következményeit mérlegeli, s ezeket gyakran károsnak találja a társadalom egészségére, illetve általában a társadalmi viszonyok minőségére (Wilkinson 2005). Ez a felfogás az adórendszerben, ezen belül a progresszív (jövedelem-, örökösödési stb. adóban) látja az állam egyik fontos eszközét arra, hogy az egyenlőtlenségeket alulról is, felülről is csökkentse.

A vitát színesíti, hogy számos adótanulmány szövegei nem egészen egyértelműek, mindkét értelmezésre lehetőséget adnak. Az én értelmezésemben Széchenyi az eredeti javaslatból való visszavonulás után is még a progresszív adó mellett van, az egykulcsos adó hívei azonban saját magukat láthatják igazoltnak. Erre utal például egy kisebb, Széchenyire közvetlenül nem hivatkozó Századvég-tanulmány², amely az egykulcsos adó mellett érvel annak versenylőnyei, hatékonysága és igazságossága okán.

Adam Smith esetében is éles az értelmezési vita. A mai adózás atyja, a konzervatív olvasatban egykulcsos, a baloldali vagy liberális olvasatban progresszív adórendszert javasolt. Smith első adóelve az, hogy az adó legyen arányos a jövedelemmel. Ezt a közismerten konzervatív Adam Smith Institute egykulcsos aránynak értelmezi, ezt is javasolja (a mai napig) Anglia számára.³ Csak a szerzők „elfelejtették” továbbolvasni Smith írását, aki könyve II. kötetében azt írja a gazdagok luxuskörülményeinek leírása után, hogy „nem éppen méltánytalan, hogy a gazdag ember a közület kiadásaihoz a közös költségekhez ne csak jövedelmének arányában, hanem ennél némileg többel járuljon hozzá” (Smith 1940 [2011]: II. 400). A liberálisok minden árnyalata a progresszív adó híve, és a mai állami szükségletek mellett a konzervatívok többsége is ezt tartja elfogadhatónak.

² <http://szazadveg.hu/foundation/kutatas/a-szazadveg-politikai-elemzesek-kozpontja/mikor-nem-jo-a-progressziv-ado> (utolsó letöltés: 2016. 06.28.)

³ Az egykulcsos adó javaslat alapanyaga: <http://www.adamsmith.org/research/reports/flat-tax-for-the-uk/> (2016. márciusában már nem volt letölthető, de maga a javaslat az Intézet honlapján több helyen szerepel.)

A mai európai valóság sokszínű. A 20. században véglegesre formálódott adórendszerek mindegyike progresszív volt. Magyarországon a 20. század elején megfogalmazott Wekerle-féle adóterv enyhe progressziót javasol alacsony kulcsokkal, az 1988-ban bevezetett adórendszer, az akkori európai gyakorlathoz igazodva, erősen progresszív. A szinte mindenütt domináns progresszivitást az állami bevételek növelésének szükségessége is indokolta, meg az a gazdasági megfontolás is, hogy a progresszív adó egyike a legjobb automatikus stabilizátoroknak. Az egyenlőségcsökkentés mint érv hol szerepelt az indokok között, hol nem.

Ezzel a teljesen általános hagyománnyal szakított 1990 után a kelet-európai országok egy része. Az első újítók Észtország és Litvánia voltak 1994-ben, őket követte Litvánia. A visegrádi országok közül az első Szlovákia volt, amelyik 2004-ben vezette be a 19 százalékos egykulcsos adót (Tóth–Virovác 2013). Az adórendszerváltó csoporthoz Magyarország 2010-től csatlakozott.

Az 1. táblázat bemutatja, hogy 2004 után mely országok követték a balti országokat, és melyek maradtak közelebb az európai megoldáshoz. Megjegyzendő, hogy Oroszország és legtöbb volt tagállama ugyancsak az egykulcsos adóra tértek át, többnyire igen alacsony kulcsokkal. És az is fontos kiegészítés, hogy Szlovákia több gazdasági és társadalmi megfontolás hatására 2013-ban *visszatért* egy – igaz, csak kétkulcsos – rendszerhez. A régi tagországokban csak progresszív adó létezik, és kétkulcsos adó is csak Írországból van. A táblázatban egy ország nem szerepel, Monaco, ahol semmilyen adó nincs (helyette ott a Casino).

1. táblázat: Egykulcsos (1 sávós) és progresszív adórendszerek Európában, 2015

	Összes ország	Ebből: Kelet-Európa
1 sáv	9	8
2 sáv	2	1
3 és több sáv*	19	2
<i>Összesen</i>	<i>30</i>	<i>11</i>

* 3 és több sáv Kelet-Európában: Horvátország, Szlovénia.

Saját szerkesztés az Eurostat Statistical Books (2015 edition) adatai alapján, egyes országoknál a Wikipédia kiegészítéseivel.

A 2. táblázat az adóterhelés mértékét a legfelső adókulcsok arányával mutatja be. Valamennyi nem progresszív kelet-európai szja-arány 25 százalék alatt, többségében jóval ez alatt van. Magyarországon 2015-ben 16, 2016-ban 15 százalék. A magas, 50 százalék feletti maximális kulcs csak Nyugat-Európában jellemző, de nem csak a skandináv országokban. Az adókulcsok színvonalá az utolsó 20 évben radikálisan csak Kelet-Európában csökkent. A többi ország mintegy felében enyhén hullámzó, kicsit csökkenő a trend. Néhány országban az adóemelés volt a jellemző, néhány országban pedig, főleg, ahol korábban 60 százalék felé járt a maximum, nagyobb (10% körüli) volt a csökkentés.

2. táblázat: Legfelső adókulcsok Európában, 2015

	Összes ország	Ebből: Kelet-Európa*
25% alatt	8	8
26–45%	5	1
46–50%	8	2
50% felett	9	–
Összesen	30	11

* Kelet-európai kivételek: 26–45%: Lengyelország, 46–50%: Horvátország, Szlovénia. Saját szerkesztés (mint 1. táblázat).

Ha végignézzük Széchenyi adóval kapcsolatos, máig érvényes elveit, alig van olyan, melyet ne sértettünk volna meg. Többször figyelmeztetett, az adóval kapcsolatban is, hogy „legyen előbb a kérdés minden oldalról meghányva, s csak azután fogjunk életbe léptetéséhez”. Az egykulcsos adó bevezetésének széles körű megvitatására nem volt mód. Alig fél évvel a kormánybeiktatás után, 2010 októberében a kormány benyújtotta a törvényjavaslatot. Egy hónapi (alapvetően ideológiai jellegű) vita után, amelyhez semmilyen elő- vagy hatástanulmány nem kapcsolódott, a 2010. évi CXXIII. törvényt november 16-án elfogadták. Aznap 93 törvényről szavazott a Ház. Az Alaptörvény, amit ennél később, 2011 áprilisában fogadtak el, a lineáris adó mellett főként az igazságossággal érvel. Pontosabban, az érvelési retorika akár a progresszív adó mellett is szólhatna, az értelmezés ízlés dolga. A XXVIII. cikk szerint: „Minden ember, valamint törvény alapján létrehozott jogalany teherbíró képességének megfelelően hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez.” A cikk indokolásában olvasható:

„A Javaslat a társadalmi igazságosság elvének megfelelően általános jelleggel, valamennyi személyre és szervezetre kiterjedően állapítja meg a közhatalmú kötelezettséget, amelynek célja, hogy a zavartalan társadalmi működéshez, a közösség által ellátandó feladatokhoz szükséges anyagi fedezetet biztosítsa. E kötelezettség a teherbíró képességen alapul, azaz mindenki olyan részben köteles részt vállalni a közös szükségletek fedezéséből, amennyire ezt körülményei lehetővé teszik.”

Az adóterhek (az szja átlagos aránya) az átállással egészében valamelyest csökkentek, ám jelentős jövedelemátcsoportosítás mellett. A magas jövedelműek, valamint a jó helyzetű három- és többgyermekesek nagyon jól jártak, a többiek rosszul. A következmények, az „adózás polgárokra háramló gyümölcsei” viszont sokak számára inkább savanyúak. A várt, többször hangoztatott gazdasági előnyök (versenyképesség javulása, új munkahelyek tízezrei stb.) nem valósultak meg, miközben a legfontosabb közszolgáltatások színvonala folyamatosan romlik, a szegények helyzete pedig tartósan reménytelen.

A magyar adórendszernek a többi országhoz képest még vannak – Széchenyinek ugyancsak ellentmondó – sajátosságai. Az európai és angolszász adórendszerek mindegyike figyelembe veszi, hogy a szegényeknek a szükségesre sincs elég pénzük. Smith ezt hosszan indokolja az „életszükségleti javak” részletes felsorolásával együtt (Smith 1940 [2011]: II. 433). Úgy véli, hogy az alapszükségletek, amelyek hiánya nemcsak nélkülözést, hanem szegényt is jelent, az idővel változnak. Az ő korában Franciaországban még „szegény nélkül” járhattak a szegények, nők és férfiak egyaránt, mezítláb. Skóciában ez csak a férfiakra állt. Angliában már mind a férfiak, mind a nők esetében elengedhetetlen szükséglet volt a bőrcipő. Az a pénz, ami a szükséges dolgokat fedezi, e nézet alapján nem adóztható.

Nem szoktunk Széchenyiről a szegénységgel kapcsolatban beszélni. Kossuth a szemére is veti a *Feleletben*, hogy nem eléggé ismeri a pesti nyomorban élők helyzetét. Ebben nyilván van igazság, de abban is, hogy sok mindent nagyon érzékenyen figyelt meg. 1821-ben írta *Naplójába*, amikor Erdélyben járt:

„Az éhínségről, amely nem régen a népet sújtotta, különbözőképpen beszél a fáma. Az biztos, hogy több száz embernek teli magtárak küszöbén kellett éhhalált szenvednie. Úgy látszik a legnagyobb hibák a kormányt terhelik. – Kolozsvárt megalakult egy társaság, kirekesztőleg ifjú emberekből, akik naponta 4-500 embert tápláltak Rumford levessel. Mikor a császár az országba jött, a kormányzat ezt a társaságot feloszlatta – az éhezőket pedig bezárta, avégett, hogy a császár az országban a nyomorúságot ne lássa!” (*Napló*, 1821. július 29–30.: 231)

Sok hasonló helyet idézhetnék. Itt azonban csak az adóról van szó. Azzal kapcsolatban még egyértelműbben állította, mint Smith, hogy bizonyos határ alatt nem lehet adót szedni.

„...én távulról sem követelem, hogy a haza tág terén, bárki is vérünk fentartása és felemelése végett, (az adó miatt) fázzék, éhezzen, vagy testének természete efféle csorbát szenvedjen” (*Két garas*, IV. Jelenkor, 1843. auguszt. 31.)

Majd ehhez még hozzát teszi:

„Mindenek előtt szemügyre venni a szegényebb sorsukat s már valami adó alatt állókat, úgy hogy ezek vállait az új teher csak könnyen s inkább az általjánosság elve miatt érintse.” (*Két garas*, XXIV. Jelenkor, 1843. decemb. 31.)

Ahogy a 3. táblázatból látszik, két ország kivételével minden európai országban, Keleten és Nyugaton egyaránt van egy határ, ami alatt a jövedelem nem adózik. A technikai megoldások eltérőek lehetnek (0 kulcsos adó, adókedvezmény

stb.), de az elvet érvényesítik. *Magyarország és Görögország a kivétel, ahol maga az elv hiányzik.* Tényszerűen Magyarországon valami megvalósul az elvből, de nem az alapvető elvi okból. A gyermekes családok adójukból és társadalombiztosítási járulékaikból levonhatják a családi adókedvezményt. Ez azonban az 1 gyermekeseknél csak 10, a 2 gyermekeseknél 20 ezer Ft, ami kis töredéke a létminimumnak, bárhogy számolják is azt. A 3 és több gyermekeseknél gyerekenként havi 33 ezer, vagyis 3 vagy több gyereknél 99 ezer Ft a kedvezmény. Ez is jóval alacsonyabb a létminimumnál, de ennél nagyobb a baj. A teljes kedvezmény igénybevételéhez 2016-ban minimum 660 ezer Ft havi jövedelem szükséges, ami legföljebb kivétel lehet. Az alacsony keresetűek, kivált a közfoglalkoztatottak, még az első gyerek utáni 33 ezer forintot sem tudják honnan levonni. (A 2016. évi közfoglalkoztatotti bér 79 ezer Ft. Az ebből levonható adók és járulékok együttes összege alig 25 ezer Ft.) Ráadásul, és ez megint eltér az európai szokásoktól, a gyerekek után nyújtott családi adókedvezmény logikája a regresszív adónak felel meg: minél magasabb a jövedelem, annál több (a maximumig) a kedvezmény, ahonnan már nem nő tovább. Szokásosan a családi adókedvezmények magasán (esetleg negatív jövedelemadóval) indulnak, és egy szint fölött megszűnnek.

3. táblázat: Van-e adómentes (0 kulcsos) első sáv? Európai országok, 2015

	Összes ország	Ebből: Kelet-Európa
Van	28	10
Nincs*	2	1
<i>Összesen</i>	<i>30</i>	<i>11</i>

* Nincs adómentes sáv: Görögország, Magyarország.
Saját szerkesztés (mint 1. táblázat).

És végül megemlítendő még egy sajátosság. Széchenyi egyértelműen a fogyasztási adók ellen volt. Érveinek egy része – a különös technikai nehézségek, vagy a csekély fogyasztás – ma már érvénytelen. A forgalmi adó Európa-szerte mindenütt igen jelentőssé vált. Ennek ellenére színvonalát – épp a tömegek fogyasztásának védelme érdekében – igyekeznek korlátok között tartani. A skandináv országokban és néhány más „klasszikus” jóléti államban a GDP-n belül az indirekt, fogyasztási adók aránya kisebb, mint a direkt adóké. A magyar helyzet fordított. Az indirekt adók GDP-hez viszonyított aránya a direkt adók kétszerese. Az Európai Unióban Magyarországon a legmagasabb, 27 százalék az általános forgalmi adó.

Az alábbiak foglalják össze magyar adórendszer sajátosságait az EU többi országához képest:

- Magyarország azon két európai ország egyike, amelyben a létminimum is adózik.

- Az egyetlen ország, amelyben a gyermekes családok adókedvezménye a szegényeknél kevesebb, mint a gazdagoknál. (Másutt, ha van, a gyermekesek adókedvezménye a jövedelemmel csökken.)
- Itt a legmagasabb az átlagos forgalmi adó (VAT), 27 százalék.

Széchenyi István egyesülései és a mai civil társadalom

Mély történelmi-strukturális okai vannak annak, hogy Magyarországon miért maradt le oly sokkal a nyugati mintától a „civil társadalom” fejlődése. Bibó István fél életműve erről szól, Szűcs Jenő ezt foglalja össze és gondolja tovább Európa három régiójáról szóló alapvető munkájában. Gondolkodóink jobbjai gyakran küzdöttek azzal, hogy lehet-e és hogyan lehet „az örökletes kórokat” meghaladni. Idetartoznak, Bibó és Szűcs Jenő felfogásában: „az arra való hajlam, hogy a ’félelmek mechanizmusa’ az ’értelem mechanizmusának’ fölibe kerekedve a ’mozdulatlanság rendje’ rögzödjék meg”, vagy a Babits által is kiemelt passzivitás, „a rezignált belenyugvás a dolgokba, hiszen amúgy is minden fontos ügyben valahol ’fent’ születnek a döntések” (Szűcs 1983). Széchenyi a küzdők közé tartozott egy olyan periódusban, amikor a változás reménye felcsillant. A fejlődés nyilvánvaló feltételei az ő szemében is a nemesi kiváltságok eltörlése, a szabadság és jogegyenlőség voltak, de ezek eléréséig is szerinte el kellett indulni. Ezt az indulást szolgálták „egyesülései”.

Széchenyi István egyesülései

Széchenyi István maga nem használta a civil társadalom fogalmát, ami azonban gondolkodásában első nyilvános fellépésétől, 1825-től kezdve megjelenik. A fogalom értelmezése nála sok tekintetben hasonló ahhoz, amit Tocqueville „A demokrácia Amerikában” című munkájának második részében leírt. Ez a kötet pedig csak 1840-ben jelent meg, és a *Napló* szerint Széchenyi 1842-ben olvasta. A 19. században a civil társadalmat az állam, vagy inkább a politika melletti társadalmi térként értelmezték, alkalmasint, szerzőtől függően, ideértve a családokat is, a gazdasági vállalkozásokat is. Akkori főbb jellemzői az önkéntes, szabad szerveződés, az államtól való függetlenség, a közügyek megvitatása és az azokban való aktív részvétel, az állam, illetve kormány befolyásolása és kontrollja, a társadalmi, politikai, kulturális, esetleg vallási intézmények fejlesztése. Széchenyinéél ezek közül a funkciók közül – kényszerű öncenzúrája miatt – hiányzik a kormány kontrollja és kritikája. Ám annál gazdagabb a többi értelmezés, melyeket az akkori magyar viszonyokra „talált ki”.

Széchenyi alapmeggyőződése, hogy az ország elmaradottsága polgárainak tudatlanságával szorosan összefügg. Az ország szerinte nem juthat előbbre, ha polgárai nem okosabbak, ha nincs önismeretük, ha semmit nem tudnak az őket körülvevő körülményekről, ha nem gondolkodnak sem magukról, sem a közös-

ség ügyeiről. A tudatlanságot a szegénységgel is összekapcsolta. *A' Kelet népében* írja, hogy „a legnagyobb rész olvasni, írni, számolni, de még betűzni sem tud és nagyobb része de még egy talpalatnyi földet sem bír” (*A' Kelet népe*, 1841: 69). De nemcsak a „népet”, hanem a magyar nemesség és mágnásság többségét is tudatlannak, sőt butának tartotta, a közértelmesség fejlesztését meg elsődlegesnek. A hasonló tartalmú, de azért eltérő megvilágításokat is hordozó idézetek halmozásával azt szeretném érzékeltetni, hogy mennyire foglalkoztatta Széchenyit ez a probléma.

„A haza beteg (...) vajon miért beteg a haza, s ugyan miképp lehetne rajta segíteni? A betegség gyökér-okát kizárólag nemzetiségünk fejletlenségében és közértelmességünk csekély létében találtuk.” (*Világ*, 1831: 66)

„S ha meg kell vallanom, hogy mai körülményeink közt, ítéletem szerint mit tartok én a magyar honban minden lehetséges haladás és szükséges új-játeremtés leg- és legmélyebb talpkövének – aminél kezdeni kell, s ami előtt minden egyéb hasztalan, amellyel mindent kivihetünk de nélküle semmit, amely mindennek Á-ja, fenékköve, kútfeje, egyenesen kimondom: a nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtését tartom annak a nemző oknak, amelyből nemzetiség, honszeretet, köz-lélek, polgári erény, köz-boldogság, s nemzeti dicsőség fakad.” (uo.: 218)

Noha óvakodik attól, hogy a politikáról, kormányról közvetlen kritikai szót ejtsen, az önkény „általában vett” elítélése gyakori, különösen a *Stádiumban*. De azért azt a meggyőződését is többször hangsúlyozza, hogy a fejlettebb közös gondolkodás nélkül a szabadság is veszélyben van:

„A közintelligencia súlya – az egyetlen valóságos fékje az önkénynek – más nemzetekéhez hasonlítva nálunk szerfelett csekély.” (*Világ*, 1831: 52)

„A közértelmesség pedig – mint már többször említettem, s még ezerszer mondani szeretném – az önkénynek az egyedüli zablája.” (uo.: 125)

A közös gondolkodáshoz a közös magyar nyelvet nélkülözhetetlennek látta. A nyelvet azonban az új feladatokra alkalmassá kellett tenni. A nyelv fejlesztését az Akadémiától várta, bár már ebbe a folyamatba is be akarta kapcsolni a „nagy-közönséget”, vagyis a társadalmat.

„(V)ajon ki fogja azon arányt kijelölni, amelyben hazai nyelvünknek haladnia kellene, s ki a non plus ultrát?! Mire azt bátorkodom felelni: »Sem az Országgyűlés, mert annak fontosabb tárgyakkal is lesz elég dolga, s a magyar nyelv körül semmi egyebet nem tehet, mint azt hathatósan gyakoroltatás alá veszi, sem a tudós Társaság, mert annak önkényeskedését (...)

a Nemzet, remélem, nem fogja szenvedni (...) Sem a külföld, mert nem hihető és fel sem tehető ennek, hogy eddig alig élt honi nyelvünkről rövid idő alatt annyi ismeretre jutott volna, hogy annak haladási gyorsaságáról a legtávolabbról is alapos ítéletet hozhatna. S legfőképp nem az egyesek, mert azok A-tól Z-ig – egyet sem véve ki – mind részek, akiket a bíróság szerepe semmi esetben nem illethet. S így, senki az egész Világ hátán nem döntheti el ezt a nagy kérdést igazsággal, mint a nagyközönség. Úgy tudniillik hogy mindaz, amit az idő, a szokás által sajátjává tesz, az magyar lesz, az ellenben idegen marad, amit nem fogad el.” (*Világ*, 1831: 157)

A közgondolkodás fejlesztésének sok eszköze közül néhány helyen utal az iskolára, de a jelenben a legfontosabbnak a közös tájékozódást és eszmecserét tartja: „a közértelmesség tágítását az egységesülés és az elmetehetségek súrlódása által gondoltuk a legsikeresebben eszközölhetőnek” (*Világ*, 1831: 66). A találkozások és közös beszélgetések első színtereinek a Lóversenyt és a Kaszinót szánta, amely

„...olylan megkülönböztetett díszes összegyülekező hely, mellyben főbb és előkelőbb s jobb nevelésűek, eszes, értelmes férfiak, a társasági rendnek mindenik osztályából, egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkoznak, vagy többféle politikai újságokat, mint amilyeneket rendszerint a kávéházakban találni lehet, s hasznos gazdasági, tudományos, művészi, hónapos írásokat olvashassanak.” (Széchenyi István beszéde az alakuló ülésen, Széchenyi naplóinak III. kötetéből idézi Gárdonyi é. n.: 4)

Dessewffy a *Taglatatban*, majd öt követően többen támadták Széchenyit, hogy ilyen fölösleges, csak a szórakozást és kényelmet szolgáló intézményekre pazarolta pénzét. Sokszor magyarázta el, hogy „a Kaszinó, Lóverseny, itt Pest-Budán hazánk közepén, korántsem mint **Célok**, hanem mint célhoz vezető **Eszközök** lettek felállítva” (*Világ*, 1831: 190 – kiemelés az eredetiben). A találkozások és viták eszközeik egymás megértéséhez és a teendőikben való kiegyezéshez.

„Soknak, igen soknak célja csak egy: nemes és dicső, s nem egyéb, mint a közjó előmozdítása; de annál különbözőbbek s többfélék azon módok, melyeket mindenki a közcél elérése végett legfoganatosbaknak tart s melyekhez ragaszkodik. Mindegyik építeni akar s mind ugyanazon egy épületen, de a talpkövet szinte mindegyik másképp s máshová akarja rakni, s mindegyik külön módokkal fog az építéshez. Sok az első emeleten kezd, némely annak kifestésével, s némely szinte a ház tetejével gondolja legjőzababbnak a munka kezdetét. Igazi talpkövet ritka rak.” (*Hitel*, 1828: 3)

[Így] „Több honi bajaink okát 'soha egy soron nem álló szellemünknek' gondoltam mindenekelőtt tulajdoníthatni, s ez bírt jószándékú törekvése-

imre, melyeknek (...) végcélok mindig csak 'Egyesítés' vala. (Levél a Nyitrai Casino Társaságnak, 1837. január 12. *Válogatott levelek*, 2015: 253)

A politikai célokban való megegyezéshez szabad viták vezetnek. A fontos kérdéseket „csak olyan egyesületek által lehet a lehető legnagyobb igazsággal eldönteni, ahol a legszabadabban, minden korláttól vagy alkalmatlanságtól mentesen (...) fordul a szó olyan tárgyakra, (...) amelyek mindenkinek, és így a társadalomnak és a hazának a legközvetlenebb kellemét vagy hasznát érintik.” A Kaszinó épp „ilyen bilincs nélküli fejtegetésekre és együtt gondolkodásra” jó, mert nem korlátozzák pedáns tanácskozási szabályok (*Világ*, 1931: 216). A szabad vitákból születik meg az egyesületek „két különösen nagy, előbb-utóbb szükségszerűen bekövetkező haszna”. Az egyik az *önismeret növelése* mindenkinek, aki a viták részese. A másik haszon pedig az, hogy a „legféltetlenebbeknek is alkalmat nyújt átlatni, *milyen sarkpontokon alapul az igazi szabadság.*” (uo.: 224 – kiemelés F. Zs.)

A viták előnye, hogy az érvelés során az ellentétes vélemények is hangot kapnak. „Sokan az ellenzéstől úgy félnek, mint a setéségtől” (*Hitel*, 1828: 12). Hott „oppozícióra a legnagyobb szükség van, mert a **Való**, azon egyetlen célra vezető kalauza az emberiségnek, csak elmesurlódások által szokott a halandók közé lépni” (*Világ*, 1931: 171 – kiemelés az eredetiben).

Mindehhez természetesen az egyesülési szabadság és az egyesületek önállósága és önkormányzata szükségeltetik. Ez Széchenyi számára magától értődő volt. Olyan intézeteket kell lábra állítanunk, írta, „amelyekben *a kormány lehetőleg semmi részt nem vesz*” (*Világ*, 1931: 202 – kiemelés F. Zs.). Már 10 éve volt Döblingben, amikor híret vette, hogy Ferenc József kormányzata az Akadémia státusát átsorolta, új alapszabályt kényszerített az Akadémiára és egyértelműen kimondta az Akadémia fölötti gyámkodást. Az alapszabály további változtatása is fenyegetett, mely eltörölte volna a magyar nyelv kizárólagosságát. Széchenyi „legkevésbé sem tud megbarátkozni” a kikényszerített szabályokkal sem. Ám kimondja, hogy ha tényleg az alapítói szándéktól eltér a további irány, vagyis az Akadémia áttér a német nyelv használatára, akkor ő (az alapítólevéllel összhangban) eredeti adományát visszaveszi a „megmérgezett Akadémiátul” (Széchenyi István levele az MTA Igazgató Tanácsának.⁴ Felső-Döbling, 1858. nov. 6.).

Az egyesületek, a közintelligencia fejlesztésének végső célja azonban a cselekvés, dolgok létrehozása volt. A kormánytól való függetlenség Széchenyi számára egyben az önkény és paternalizmus elleni garancia. A példát Angliában látja:

„Britanniában utazva, ahol az újabb emberiségnek minden bizonynal legtöbb remekei vannak (...), sok olyan tárgy tűnt föl előttem, amelyen nem tudtam eléggé bámulni. S csodálkozásom közben a tudásvágy is kínzott. – S meg nem szüntem – mindenki unalmára – mindegyre csak kérdezősködni: 'Ugyan ki építette ezt a hidat, amelyik olyan könnyen lebeg

⁴ <http://www.magtudin.org/Szechenyi%20letter.htm> (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.)

s még is olyan erős; ki azt a roppant gátat, mely a tenger dűheinek olyan hatalmasan parancsol; ki azt a számtalan jótevő intézetet, amelyekben a nyomorult embertársat gyámolítják?’ (...) lassanként végre rájöttem: hogy szinte mindaz, amin a legjobban bámultam, nemcsak hogy nem a kormány által lett felállítva, hanem a kormány még a legkisebb segítséggel sem vett benne részt. És az egyes személyek sem létesítettek szinte soha egy nagy egészet; hanem azok a tárgyak vagy inkább remekek (...) általában egyesületek munkái és alkotásai. Ezekre az egyes személyeknek, a dolog megpendítésén, a bölcs irányításon, a szorgalmas és állhatatos hozzájáruláson kívül, semmi egyéb jelentős befolyásuk nem volt.” (*Világ*, 1831: 194 – kiemelés az eredetiben)

A hazai egyesülésektől is ezt az aktív szerepet várná, bár ennek még nem látja nyomát. Egy külföldinek javasolja:

„Ne vesztegessék a jövőben hasztalanul idejüket egy olyan honban, amely a felvilágosodásban még annyira hátra van, hogy nemzeti tárgyak létesítésére nem csak egyesülni nem tud, és magán segíteni sem mer; hanem – midőn, vagy nem is akar előre haladni, vagy minden előmenetelét az isteni gondviseléstől vagy a kormánytól várja –, még azt sem sejti, mi a közlélek – public spirit –! (*Világ*, 1831: 193)

Pedig erre múlhatatlan szükség lenne. A közösségek által létrehozandó „nemzeti tárgyak” sora végtelen volt, a kisdedóvóktól és színházaktól a gazdasági társaságokon át az út- és hídépítésig, a Duna szabályozásáig.

„Ugy hiszem, kötelességünk, hogy azon munka (a Duna szabályozása, a Vaskapu hajózhatóvá tétele) iránt minél előbb egyesüljünk, mely mind mechanikai, mind morális tekintetben s mind kifejtés alatt, mind kifejtés után nemcsak legnagyobb hasznunkra, hanem mindenekfelett legvalódibb nemzeti dicsőségünkre is válnék.” (*Stádium*, 1831: 120)

A mai magyar civil társadalom

A közértelmesség

Hogyan is állunk Széchenyi alapproblémájával? Széchenyi szemében a szegénység és tudatlanság a „közértelmesség” javulásának útjában állt. A szegénység és nyomor formái újak, de a jelenség mind tömegesebb, mind reménytelenebbül újratermelődő, és a kormányzati politika a szegényeket mind jobban kirekeszti az önsors-javítás lehetőségeiből, sőt reményéből is. A „közértelmességgel”, körülményeink ismeretével és az önismerettel nem állunk sokkal jobban, mint Széchenyi

korában. Nádas Péternek (2006) igaza van, nem vált szokássá a dolgok sokrétű végiggondolása.

„A magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar a saját individuális szintjén birtokolna. [Ennek] az a következménye, hogy magyarul mindenkinek, minden egyes beszélgetésben minden téma megvitatását úgy kell előlről elkezdenie, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt volna meg semmit senkivel.”

A reflektivitás gyengeségének tudja be Nádas az önismeret hiányát is.

„A reflektivitás adottsága kulturális szinten megteremti azt a fajta kollektív önismeretet, amelyet még akkor is elsajátít minden személy, ha ő maga nem ismeri az elsajátított reflektív tudás forrásait.”

Nálunk nem teremtette meg. Sem a múlttól, sem a jelenről. Gyenge önismeret, gyenge közintelligencia, szolidaritás- és bizalomhiány mellett manipulálhatók és megfélemlíthetők maradtunk.

Civil társadalom és civil szektor

A 19. században lassan, de terjedtek a közbeszéd kis terei, Széchenyi kaszinói (Merza 1940, Novák é. n.). A 20. századtól több hullámban változott a civil szféra helye, szerepe. Ezernyi meghatározása van, amelyekben többnyire szerepel az önkéntesség, az államtól való függetlenség, a közvetítés az állam, a piac és a „társadalom” között, és még sok más. Hozzám közel áll az a szemlélet, amely valamenynyire szétválasztja a civil szektor és a civil társadalom fogalmát (Nizák 2010).

A rendszerváltáskor – és mind a mai napig – nagy szükség lett volna/lenne olyan független civil társadalomra, amely mind a piaccal, mind az állammal szemben védi az állampolgárok és közösségeik érdekeit, szolgálja a demokrácia közügyeit. Az új fejlemények miatt a „klasszikus” feladatok mellé lépnének a fenntartható fejlődés és a globalizáció új kihívásai, amelyekhez a civilségnek valahogy alkalmazkodnia kellene – de ez már egy hosszabb történet.

A valóságban ez a „civil társadalom” a nyilvánosság számára elsősorban mint *nonprofit szektor* jelenik meg. A nemzetközi és magyar nyilvántartásokban a domináns csoportosítások alapja az International Classification of Non-profit Organizations, magyarul a *Nonprofit Szervezetek Osztályozási Rendszere*. Elgondolkodtató, hogy a szektor önmagát nem az állammal, hanem a piaccal szemben határozza meg. Ebben részben a profitelv elutasítása játszhat szerepet, de részben az is, hogy a világ nagy részében nő a súlya a voltaképpeni névadóknak, az ún. „nonprofit” szolgáltatóknak. Ezek vagy kiegészítik, vagy helyettesítik az állam tevékenységét, közösségi szolgáltatásokat vesznek át az államtól az állami forrásokkal együtt.

A nemzetközi szokásnak megfelelően minden magyar statisztikai jelentés a nonprofit szektorról szól. Ennek fejlődése látványos. Az Alkotmány és az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján mindenki hozhatott létre közösséget, és részt vehetett azok tevékenységében. A korábban elfojtott igények robbanni látszottak. A „nonprofit” szervezetek száma 1862-ben 319, 1932-ben 14 ezer, 1990-ben ugyanennyi, 2000-ben 47 ezer, 2013-ban pedig 65 ezer volt (KSH 2015). 2016-ban már 80 ezer szervezetről írnak. Az önkéntesek száma félmillió körül van, akik átlagosan havi 8–10 órát szánnak e munkákra.

A látványos számok mögötti valóság kevésbé biztató. Először: a sok nem is olyan sok. Egészében a kétezres évek elején az egész magyar civil szektor súlya és hatása a nemzetközi mezőny utolsó, leggyengébb negyedében, 42 ország között a 31. helyen volt (AUGUR 2012). Ennél sokkal fontosabbak azonban a tartalmi kérdések. A nonprofit szektor tartalma országonként változó. Gyakorlatilag mindenütt a „jóllétet” erősítő, vagyis a hobbi- és szolgáltató tevékenységek vannak túlsúlyban, ideértve oktatást, kultúrát, kutatást, egészségügyi és szociális szolgáltatást. (Ez a szektoron belüli források vagy munkaerő 75–85 százalékos arányát jelenti.) A jótékonyági vagy környezetvédő tevékenységek súlya csekély, és országonként alig változik. A civil társadalom elsődleges feladatának tekintett érdek- és jogvédelem és érvényesítés, az „advocacy” tevékenységek súlya (az ott foglalkoztatott munkaerővel mérve) globálisan 5 százalék körüli. Ez az arány országcsoportok szerint nagyon ingadozik. A kelet-európai „új demokráciákban” 3 százalék, a szociáldemokrata, skandináv országokban 13 százalék körül van. Magyarországon 2013-ban a „jogvédő” szervezetek száma is, forrásai is a teljes nonprofit szektor 1 százalékát adták (KSH 2015). Mellesleg és szomorúan jegyzem meg, hogy nem először találkozom azzal, hogy egy jelenség olyannyira hiányzott az életünkől, hogy magyar szavunk sincs rá. Ilyen kifejezés az „advocacy” is, ami nem csak jogvédelmet jelent. Magába foglal (a munka világában is, a mindennapi életben is) érdekképviselést és -érvényesítést, az emberek hangjának felerősítését, „hatalommal való felruházást”, a politikával való civil együttműködést vagy konfrontációt. A komor statisztikai adatok persze mit sem mondanak a társadalmi hatásokról, de azért a magyar „advocacy” gyengeségéről tájékoztatnak.

A különböző nonprofit csoportok, szolgáltatók és jogvédők közötti határok képlekenyek és bizonytalanok. Elvileg minden egyesülés lehet közösségerősítő, elvezethet közügyekhez, lehet a demokrácia előiskolája, szolgálhatja a közintelligencia fejlesztését, erősítheti az autonóm állampolgár tudatát. Vagyis a „civil szektor” egésze lehetne a „civil társadalom” melegágya. Úgy tűnik azonban, hogy ez nem egészen így van. A civil, vagyis nonprofit szektor „civil társadalmi” jellegét gyengíti a bürokrácia, a forráshiány, a politikai fenyegetettség. E tényezők, amelyekről a továbbiakban részletesebben lesz szó, távolítanak Széchenyi ma is érvényes normáitól.

A civil társadalom megkettőződése

Széchenyi egyik reménye az volt, hogy az egyesületi vitákban kiérlelődhetnek a közös nemzeti célok és prioritások, egységesülés jöhet létre a széthúzás helyett. A civil társadalom gyengeségének okait legutóbb Bíró András (2016) firtatta. A rendszerváltó politikusok a demokratikus intézményeket kiépítették, de nem vették tudomásul, hogy a demokrácia nem működhet demokrata polgárok nélkül. Ehhez pedig minden intézmény, de mindenekelőtt az iskola demokratikus működésére és számtalan közösségi fórumra, Széchenyi egyesületeire lett volna szükség. Mindez elmaradt. Pontosabban, ahogy Bíró András rámutat, a Fidesz és a Jobbik még ellenzékben sikeresen megteremtették saját egyesületeiket, a polgári köröket és rokon szervezeteket. Ezek azonban nem a nemzetet egyesítő közös értékek és érdekek megvitatására jöttek létre, hanem egy a nemzetet megosztó, nacionalista és antidemokratikus ideológia sulykolására, indoktrinálására. Hatalomra kerülvén immár jelentős források segítségével újabb „ellencivil” szerveződések hoztak létre, mint amilyen az időszakosan felbukkanó CÖF-tömeg vagy a Magyar Művészeti Akadémia. Az MMA korlátlan pénz és politikai támogatás segítségével törekszik egyfelől a művészeti élet „jobbboldaliságának” hangsúlyozására, másfelől arra, hogy a politikailag hangsúlyozottan semleges Magyar Tudományos Akadémiát és az ezzel társult Széchenyi Akadémiát eljelentéktelenítse, homályba borítsa. Az ún. „rossz” civil szervezetek (mint a Ku-Klux-Klán) a világon mindenütt felbukkannak, és többnyire mind a kormányzat, mind a klasszikus civilség elutasításával találkoznak. Ezek nálunk is léteznek (pl. a Gój Motorosok), és több-kevesebb elutasításba ütköznek. Ennél azonban sokkal szélesebb az álcivil szerveződések köre. Ők a politika teljes támogatását élvezik, és velük szemben ugyanolyan gyenge a demokráciavédő civil társadalom ellenállása és kritikája, mint a kormánnyal szemben.

E fejleményekkel a magyar civil társadalom – történelmileg kevésbé szokványos módon – *megkettőződött*. A kormányzati, azaz adófizetői pénzekből építkező kormányhű álcivilék nem a nemzet egységén, hanem mind végzetesebb megosztásán dolgoznak. Eközben elszívják a forrásokat és erőt a valódi civilektől.

Állam és társadalom közötti közvetítés

A civil szervezetek állam és társadalom közti közvetítő szerepe minden korai és mai felfogás szerint fontos. A rendszerváltás utáni első években még volt nyoma az ilyen óhajoknak. Akkor még az állam is fontosnak tartotta a társadalommal való párbeszédet, és elindult a szabad útkeresés. A kormányzat sok energiát fordított az EU követelményeinek megfelelő társadalmi párbeszéd intézményrendszerének kiépítésére (lásd a Miniszterelnöki Hivatal 2010 elején készült 250 oldalas dokumentumát, Márkus–Tóth 2010). A rendszer valamennyire működött is – igaz, mindig kihívva a civilség bírálataát a rövid határidők vagy a civil megjegyzések negligálása miatt. 2010 óta a konzultációs lehetőségek szertefoszlásának vagyunk

tanúi. A törvényjavaslatok jelentős részét, még az alaptörvény-módosítási javaslatokat is egyéni képviselői indítványként nyújtják be. Ezeket nem kell érdekegyeztetésre bocsátani. A társadalmi párbeszéd és érdekegyeztetés szerteágazó fórumainak egy része megszűnt, egy része átalakult, tagjai között egyre több a kormányzati kinevezett, jogosítványaik gyengültek. Egyetlen példát említve: az 1988-tól kezdve némi súllyal és a nemzetközi normáknak megfelelően működő tripartit szervezet, az Országos Érdekegyeztető Tanács hasonló jellegű jogutód nélkül megszűnt. Azóta a munkáltatói jogok radikális gyengülése figyelhető meg. A sorvadó fórumok helyét a kormányzat által feltalált „nemzeti konzultációk” foglalták el. A miniszterelnök minden állampolgárnak kérdőívet küld ki, előre rögzített, zárt válaszokkal. A módszer szakmailag minden elemében vitatott. A visszaküldési arány alacsony és ellenőrizhetetlen; a költségek magasak; a kérdések szakszerűtlenek, sugallóak, manipulatívak. A zárt válaszok lehetetlenné teszik a partneri vitát. A módszer az egész folyamatból kizárja a szakmai és civil nyilvánosságot és kontrollt.

A társadalmi párbeszéd bevett formái sorozatosan kudarcot vallanak. A civilség törvényes érdekkifejezési lehetőségei korlátozottak. A nyilvánosságban megjelenő írások és szavak mellett törvényes eszközük a tüntetés és a sztrájk. Ezekkel a civil társadalom az utóbbi években a korábbinál sűrűbben élt. Úgy tűnik azonban, hogy ezek az eszközök sem hatásosak. A kormányzat, minthogy a média jelentős részét dominálja, e megmozdulásokról alig ad hírt. Az elhallgatással vagy cinikus megjegyzésekkel eljelentékteleníti őket. 2016. március 15-én például a pedagógusok iskolareformért hirdetett tüntetéséről, amelyen az eső és hideg ellenére legalább 30 ezer ember vett részt, nem volt külön tudósítás. A mégis elhangzó hivatalos kommentek lebecsülőek voltak. A miniszterelnök maga a tüntetést is, az elhangzottakat is, tréfának tekintette. Újságírói kérdésre annyit mondott: „Én úgy vettem, hogy ez egy tréfa.” Hozzátette: „Olyan viccesen hangzott az egész.”⁵ A törvényes eszközök kudarca az ellenállás új formáit erősíti, ahogyan erre visszatértek.

A civil szektor autonómiája

A civil szerveződések autonómiájának egyik korlátja a szakértelmet nélkülöző növekvő bürokrácia (Ökotárs 2013). A mindent uniformizálni és követni akaró bürokratikus kötelezettségek és szabályok fokozatosan megnehezítették, a rossz helyzetű, tudás- és információszegény csoportoknál szinte lehetetlenné is tették a szabad szerveződést. 2011-ben új civil törvényt hoztak, amelyet azóta további jogszabályok, illetve az új Polgári Törvénykönyv⁶ civil szervezetekre vonatkozó passzusai egészítenek ki. A civil szervezetek már az új Ptk. szabályainak is kötele-

⁵ <http://www.atv.hu/belfold/20160316-viccesen-hangzott-igy-reagalt-orban-pukli-ultimatumara> (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.)

⁶ 2013. évi V. törvény

sek megfelelni, minden dokumentumukat visszamenőleg át kell alakítani. Az átállás olyan bonyolult, hogy a kormányzat maga 42 oldalas „Segédletben” (2014) igyekezett a teendőket elmagyarázni. A bíróságok sem voltak képesek a bejelentéseket befogadni. 81 ezer civil szervezetből 53 ezer nem hajtotta végre egy év alatt az előírt módosításokat, az átállás még folyik. Az adminisztratív kötelezettségek az átállás után az ún. közhasznú szervezeteknél maradnak különösen jelentősek.

Az autonómia további korlátja az államtól való pénzügyi függés. Igaz, világszerte, de Európában különösen jelentős az állami források szerepe a nonprofit szektor működtetésében. Magyarországon 2000 körül az állami források aránya 52 százalék volt, amivel 39 ország közül a nyolcadik helyre kerültünk (AUGUR 2012). Az kormányfüggő, hogy milyen módon és milyen feltételekkel biztosítanak állami forrást. Magyarország 2015-ben a legkorruptabb országok között volt. A civil szektorba kerülő közpénzek elosztását is visszaélések, korrupciógyanúk kísérik. Ennél nyíltabb a kettéosztott civil társadalom két oldalának egyenlőtlen elbírálása. 2010 óta a pénzosztó szervezetekben mindenütt megerősödött a kormányzati akarat érvényesülése (Nagy 2014). Az erre használt legegyszerűbb eszköz az, hogy az elosztás fölött döntők körében a (többnyire választott) független civileket lecserélik állami kinevezettekkel.

Magyarországon a pénzügyi függőség egyik alapja, hogy az állam szívesen kiszervezte a közszolgáltatásokat a nonprofit szektorba, amin belül az utóbbi években mind jelentősebbé vált az egyházak „nonprofit” tevékenysége. (Az erősödő államosítási és egyházasítási tendenciák mellett kérdéses, hogy a közszolgáltatások civileknek való átadása tartós marad-e?) Az átvállalási szerződéshez „közhasznú” minősítést kell szerezni. Ehhez sok feltétel szükséges. Az egyik megszorítás az, hogy a szervezetnek állami vagy önkormányzati „közfeladatot” kell teljesítenie, ám csak az lehet közfeladat, amit így nevesít egy jogszabály. A kormányzat működésének elemzése vagy bírálata például nem számít közfeladatnak, mert törvény nem határozza meg ilyenként. E tartalmi korlát mellett közfeladatot csak akkor vállalhat a szervezet, ha megfelel a törvényben rögzített anyagi feltételeknek, azaz magas az évi jövedelme és bizonyítani tudja, hogy van „megfelelő társadalmi támogatottsága”. Ezzel a nagy szervezetek behozhatatlan előnybe kerülnek. A kisebb, rugalmasabb, személyre szabottabb szolgáltatást nyújtó szervezetek kiszorulnak a kedvezményezett körből.

2010 óta különösen nagy probléma, hogy a kormányzat a kettéosztott civil társadalmon belül kiemelten dotálja a kormány-közelinek ítélt civil szerveződéseket és különböző módokon diszkriminálja a liberálisnak tekintett egyesületeket. A politikai részrehajlás nyíltan kifejeződik. A fő pénzosztó, a Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsának alakuló ülésén például a Tanács elnöke azt nyilatkozta, hogy a civilek feladata „a kormány politikájának támogatása” és a „szellemi honvédelem”.⁷

⁷ Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsának alakuló ülése. I. rész. *pafi.hu*, 2012. 03. 29. <http://www.youtube.com/watch?v=W2ht9NfWG9Q>; <http://www.youtube.com/watch?> (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.)

Ez a sajátos kormányzati beállítottság az utóbbi években több ízben vezetett oda, hogy a rendőrség vagy kormányzati hatóság zaklatott visszasságokat feltáró civil személyeket (pl. a NAV-ot feljelentő adóellenőrt) vagy autonómiára törekvő civil szervezeteket. Ez utóbbira példa a Norvég Civil Támogatási Alap története. Az Alapot kezelő civil szervezetek pályázati döntései gyakran nem feleltek meg a kormányzat politikai szempontjainak, illetve személyi-szervezeti preferenciáinak. A független magatartás retorziójaként kormányzati tisztviselők bűncselekmények elkövetésével vádolták a civil szervezeteket, vezetőik ügyében rendőri és adóhivatali nyomozás indult, az adóhatóság az adószámukat felfüggesztette.⁸ Utóbb minden vád alaptalannak bizonyult, körültekintő nyomozás után megállapították, hogy nem történt bűncselekmény.

A civil társadalom újraéledése? Elmozdulás a polgári engedetlenség felé?

A szigorúbb korlátozások és a méltánytalan sérelmek erősítik a tiltakozási kultúrát. A változás egyik jele, hogy az állampolgári engedetlenség minden korábbinál elfogadottabbá vált és sokkal szélesebb kört mozgósít. Ezt sokan – többek között Szabó Máté (2014) is, Bíró András (2016) is – a civil társadalom lassú ébredésének, reményt keltő elmozdulásának látják. A jelzések kétségkívül szaporodnak. A Város Mindenkié, a Tanítanék mozgalom, Sándor Mária, a Humán Platform és sokan mások tiltakoznak erőszakmentes, de törvénysértő formában a kormányzat egészségügyi, oktatási, refeudalizáló agrárpolitikája ellen, családok kilakoltatása miatt, fák kivágása, a Vár meghódítása, hivatalok antidemokratikus működése ellen. A kormány reakciója kiszámíthatatlan. Számos pénzbüntetés kiszabásáról, előállításokról tudunk, bár az ítéletek nyilvánossága igen korlátozott. Gulyás Márton civil aktivistát a bíróság első fokon garázdaság miatt pénzbüntetésre ítélte, és egy év próbára bocsátotta a Nemzeti Választási Iroda „megsértéséért”. Nem sokkal később a Pukli István pedagógus elleni nagy nyilvánosságot kapott feljelentést a rendőrség alaptalannak találta, az elindított eljárást gyorsan megszüntette. (Érdekes megjegyezni, hogy a feljelentés és besúgás valamikor a polgári normák szerint szégyenteljes volt. Ma a notórius feljelentő Tényi István sokak szemében nemzeti hős.) Az ellentmondásos ítéletek azt jelzik, hogy még nem dőlt el, milyen irányt fog venni a polgári engedetlenségek megítélésére is hivatott büntető igazságszolgáltatás.

Mit gondolna vajon Széchenyi a mai állampolgári ellenállásról? Élete egyik nagy ellentmondása, hogy ő maga mindig a békés megoldások, a kiegyezések híve volt, de élete folyamán számtalan szabályt és törvényt megsértett, ha ezt erkölcsi érveke így kívánta. Csak egy korai példa a sok közül: amikor a cenzúra a *Stádiumot* – szerinte igazságtalanul – betiltotta, „engedetlenül” vagy épp tör-

⁸ A Norvég Nagykövetség tiltakozott. http://www.norvegia.hu/News_and_events/EGT_%C3%A9s_Norv%C3%A9g_Finanz%C3%ADroz%C3%A1si_Mechanizmus/A-magyarorszag-i-civil-tarsadalom-helyzete-aggodalomra-ad-okot/#.V3E-zKIY08A (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.)

vénysértően, Lipcsében adatta ki. Azután „engedetlenség” csempészték be az országba. Meggyőződése, hogy a polgári engedetlenség, mint a rossz kormányzás elleni békés erkölcsi ellenállás tetteles kifejeződése, nagyon is kedvére lenne. De a rossz kormányzás ellen erősebb gyógyírt is helyeselt volna. Ezt először jól ismert soraival akartam illusztrálni, melyek Budapesten kőtáblába vannak vésvé.

„Minden nemzetnek olyan kormánya van, aminőt érdemel. Ha valami oknál fogva ostoba vagy komisz emberek ülnek egy bölcs és becsületes nép nyakára, akkor a nép azokat a silány fickókat minél hamarabb a pokol fenekére küldi. De ha egy hitvány kormány huzamosan megmarad a helyén, akkor bizonyos, hogy a nemzetben van a hiba...”

Néhány éve azonban kiderült,⁹ hogy e szavakat nem Széchenyi mondta. Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* című regényében jelentek meg 1936-ban, egy általa költött levélben. Ezért befejezésül az igazi Széchenyihez, egyik utolsó művéhez, a *Diszharmónia és Vakság*hoz térek vissza. A nép és kormány közti ellentét szerinte a diszharmónia veszélyét hordozza.

„Népek kormányaikkal való diszharmóniáját harmóniába hozni mindig nehéz, még akkor is, ha a vezetők és a vezetettek – amennyire lehet – világosan látnak. Ha azonban a népek rövidlátással vannak megverve, a hatalmon lévők pedig egyenesen vakok, akkor a harmónia megteremtése némiképp bizony meghaladja az emberi erőt, s ilyenkor dönt a véletlen, a világszellem, a magasabb fény, a fátum, az Isten.”

Irodalom¹⁰

Széchenyi István művei

Széchenyi István idézett önálló művei a megírás időrendi sorrendjében, a gyűjteményes munkák a megjelenés éve szerint szerepelnek, az idézett műben szereplő helyesírással (az eredeti művekben a kiemelések ritkított szedésűek).

Hitel, 1828–1829. Budapest: Neumann Kht., 2002. 1828 <http://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0001.html>

Világ, 1831. Jegyzetek és szöveggondozás: Velkey Ferenc – Fülöp Tamás. Budapest: Neumann Kht., 2002–2003. <http://mek.oszk.hu/11800/11842/index.phtml>

Stádium, 1831. Budapest: Neumann Kht., 2002. <http://mek.oszk.hu/06100/06135/html/stadium014.html>

⁹ A nyomozás folyamatát és eredményét az urbanlegends.hu blog írója, Marinov Iván végezte és tette közzé 2007-ben.

¹⁰ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2016. 06. 28.

- Levél George Rennie-nek, 1837. november 11. In *Széchenyi pesti tervei*, 67. levél. <http://mek.niif.hu/05400/05441/05441.pdf>
- A Kelet népe*, 1841. Második kiadás. Pozsony: Wigand Károly Fridrik nyomdája. <http://mek.oszk.hu/05500/05533/05533.pdf>
- Adó és Két garas*, 1844. Adó I–VII., Két garas I–XXIV. Megjelent a Jelenkorban 1843–44-ben, Budán, a Magyar Egyetemi Nyomda betűivel. <http://mek.oszk.hu/08100/08188/08188.htm>
- Magyarország kiváltságos lakosihoz*, 1844. [Röpirat.] [Pest, Beimel József.] 36 L. Első Kiadás. A közadózás és a telekdíj mellett érvelő politikai röpirat az Adó és Két garas című cikksorozat folytatásaként jelent meg a Társalkodó című folyóirat mellékleteként.
- Politikai program töredékek, 1847. In *Gróf Széchenyi István munkáiból*. 17. köt. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel, szemelvényekkel és irodalomjegyzékkel látta el Berzeviczy Albert. Budapest: Franklin-Társulat, magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1907. II. köt., 95–134. <http://mek.oszk.hu/07900/07911/pdf/szechenyi2.pdf>
- Diszharmónia és vakság*, 1857 után. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Fenyő Ervin. Fordította: Bárczi Ildikó, Fenyő Ervin, Györffy Miklós, Kajtár Mária, Kovács Ilona, Rakovszky Zsuzsa. Budapest: Helikon Kiadó, 1988. https://books.google.hu/books?id=HaUxAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=sz%C3%A9chenyi+istv%C3%A1n+diszharm%C3%B3nia+%C3%A9s+vaks%C3%A1g&hl=hu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=sz%C3%A9chenyi%20istv%C3%A1n%20diszharm%C3%B3nia%20%C3%A9s%20vaks%C3%A1g&f=false
- Napló*. Válogatta, szerkesztette stb. Oltványi Ambrus. Fordította Jékely Zoltán és Györffy Miklós. Budapest: Gondolat, 1978.
- Válogatott levelek*. „Ezt köztünk! Isten áldja!” *Széchenyi István válogatott levelei*. Szerkesztette: Kovács Henriett, Körmeny Kinga, Mázi Béla, Oplatka András. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015.

Más hivatkozott művek

- AUGUR (2012): *Challenges for Europe in the world in 2030*. Project no. SSH, 2009. Draft report: Fabrice DESSE (2012). The Role and Structure of Civil Society Organizations in National and Global Governance Evolution and outlook between now and 2030. http://www.augurproject.eu/IMG/pdf/cso_note_provisional_draft5_june_2012.pdf
- Bíró András (2016): Politika – Politikum. *Élet és Irodalom*, (60), 19, május 13. http://www.es.hu/biro_andras;politika_8211;_politikum;2016-05-12.html, http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2009_4_web.pdf
- Eurostat Statistical Books (2015 edition): *Taxation trends in the European Union*. Data for the EU Member States, Iceland and Norway. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://ec.europa.eu/taxation_

- customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2015/report.pdf.
- Gárdonyi Albert (é. n.): *Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében*. http://epa.oszk.hu/02100/02120/00009/pdf/BPTM_TBM_09_001-031.pdf
- Halász Imre (1913): A Széchenyi-irodalomhoz. *Nyugat*, 7, 511–519. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00125/04037.htm>
- Juhász István (2015): Széchenyi István, a reformkor gondolkodója. 2. rész. *adó/online*, 09. 04. <http://ado.hu/rovatok/ado/szechenyi-istvan-a-reformkor-gondolkodoja-2-resz>
- Kecskeméti Károly (2008): *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2008. /Eszmetörténeti Könyvtár 10./
- KSH (2015): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2014. *Statisztikai Tükör*, 2015/98. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit14.pdf>
- Márkus Eszter – Tóth László (szerk.) (2010): *A társadalmi párbeszéd intézményei és fórumai*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal, Társadalmi Párbeszéd Koordinációs Iroda. <http://mek.oszk.hu/08200/08203/08203.pdf>
- Merza Gyula (1940): *A kolozsvári »Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*. Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. <http://mek.oszk.hu/09300/09317/09317.pdf>
- Nádas Péter (2006): *A reflektivitás nagyszerűségéről*. <http://nadas.irolap.hu/hu/a-reflektivitas-nagyszerusegerol>
- Nagy Ádám (2014): A Nemzeti Civil Alapprogram és a Nemzeti Együttműködési Alap összehasonlító elemzése. *Civil Szemle*, (11), 3, 47–68. http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2014_3_web.pdf
- Nizák Péter (2010): A nagykorú magyar civil társadalom. *Politikatudományi Szemle*, (19), 2, 129–136. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2010_2szam/2010_2.pdf
- Novák Béla (é. n.) Fővárosi kaszinók a 19. században. *Budapest Negyed*, (46), 4. 90–114. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html>
- Ökotárs (2013): *Kutatási jelentés*. Civil szervezetek és jogalkalmazók részvételével készült kérdőív eredményei a civil szervezetek működésének egyes kérdéseiről. Budapest. http://www.civiljogok.hu/sites/default/files/a_civil_szervezetek_mukodoeserol_kutatasi_jelentes_okotars.pdf
- SEGÉDLET a civil szervezetekre vonatkozó szabályok áttekintéséhez. Zárás: 2014. április 08. napján. <http://civil.info.hu/documents/10179/6e2b94c3-b629-493e-935e-93bca8d0ff7a>
- Smith, Adam (1940 [2011]): *Vizsgálódások a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. II. Reprint, bővített kiadás. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Szabó Máté (2014): *Az ellenzéki mozgalmak reneszánsza? – Új tendenciák a politikai mozgalmak és tiltakozások fejlődésében (2010–2014)*. *Civil Szemle*, (11), 2, 49–65. http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2014_2_web.pdf

- Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.
(Eredeti megjelenés: *Történelmi Szemle*, 1981. 3, 313–359. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf)
- Tóth G. Csaba – Virovác Péter (2013): Nyertesek és vesztesek. A magyar egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel. *Pénzügyi Szemle*, (58), 4, 385–400. https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2013/toth_virvacz_2013_4.pdf?download=true
- Wilkinson, Richard G. (2005): *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*. New York, NY: The New Press.